

Źródła do historii Bractwa Trójcy Świętej w Toruniu (1830–1949) i ich wartość historiograficzna

*Karolina Olszewska
Toruń*

Źródła do historii bractw religijnych w Polsce z XIX i XX w. są niezwykle rzadko spotykane. Dlatego brane pod uwagę w niniejszym artykule archiwalia Bractwa Trójcy Świętej z lat 1945–1949, są szczególnie godne uwagi. Wszelkie materiały pozostawione przez toruńską konfraternię trynitarną znajdują się w archiwum parafii Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny w Toruniu. Aby dobrze oddać stan i wartość pozostawionej przez Bractwo spuścizny, warto przybliżyć jego historię, a następnie opisać pozostawione przez nie dokumenty i księgi brackie.

1. Zarys dziejów Bractwa Trójcy Świętej

W parafii Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny w Toruniu Bractwo Trójcy Świętej dla mężczyzn zostało założone w 1830 r., a zatwierdzone 17 maja 1853 r. W okresie międzywojennym Bractwo należało do najliczniejszych na terenie Torunia i Podgórze. W 1928 r. na jego liście widniało 1100 członków, w 1936 r. – 1180, w 1937 r. – 1025, a w 1939 r. – 1000. W roku 1939 konfraternia ta istniała także przy parafii obejmującej tereny dzisiejszej parafii Chrystusa Króla i zrzeszała 600 członków. W latach 1936–1939, a więc w momencie, kiedy

proboszczem parafii WNMP był ks. prałat dr Franciszek Jank¹, konfraternia przeżywała swój największy rozkwit².

Pierwsze statuty mówiące o powstaniu Bractwa Trójcy Świętej przy parafii WNMP datują je na rok 1830, kiedy decyzję o jego erygowaniu podjęło kilku żonatych mężczyzn wiary katolickiej, nazywanych w statucie „cnotliwi i pobożni”³. Bractwo pod opiekę otrzymało kaplicę z ołtarzem Trójcy Świętej i ołtarz św. Wawrzyńca. Zostało zobowiązane do zaopatrzenia ołtarzy w gromnice, bieliznę liturgiczną i inne przedmioty potrzebne do sprawowania kultu. Członkowie Bractwa odpowiedzialni byli także za renowację tychże ołtarzy, jak i całej kaplicy⁴.

---

¹ Ks. prał. dr Franciszek Jank – urodził się 27 X 1897 r. we wsi Łączyńska Huta w powiecie kartuskim. Ukończył Wyższe Seminarium Duchowne w Pelplinie, uzyskując święcenia prezbiteratu 20 VI 1923 r. Studiował na Uniwersytecie Jagiellońskim w Krakowie od 1 X 1923 r., później od 1 X 1924 r. na Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie. Studia ukończył z tytułem doktora teologii. Od 1 X 1926 r. był wikariuszem parafii w Lubawie. W dniu 1 VII 1929 r. przejął obowiązki prefekta przy Gimnazjum Klasycznym w Chojnicach. Proboszczem parafii Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny w Toruniu był od 28 III 1933 r. 11 IX 1939 r. został aresztowany wraz z wikariuszami: Janem Mykowskim, Stefanem Frelichowskim i Janem Mantheyem, a następnego dnia zwolniony. Dnia 4 X 1939 r. został ponownie aresztowany i wywieziony do obozu koncentracyjnego w Stutthofie, gdzie pracował na placu budowy. Zwolniony 19 X 1940 r. 3 VII 1945 r. mianowany rektorem WSD w Pelplinie, a 1 X 1945 r. nominowany na dziekana dekanatów toruńskiego i bierzgłowskiego. Dnia 15 II 1947 r. był mianowany radcą Kurii Biskupiej w Pelplinie. Zmarł w szpitalu w Starogardzie Gdańskim 30 V 1990 r. Pochowany został 2 VI 1990 r. na cmentarzu parafialnym w Pelplinie. Zob. J. K. Kalinowski, A. Nadolny, *Słownik biograficzny kapłanów diecezji chełmińskiej wyświęconych w latach 1921–1945. Z wykorzystaniem materiałów źródłowych zgromadzonych przez ks. Henryka Mrossa (1928–2000)*, [słownik w przygotowaniu autorów].

² P. Kurlenda, *Działalność społeczno-polityczna Kościoła katolickiego w Toruniu i Podgórzu (1920–1939)*, Toruń 1997, tab. 10, s. 53; W. Szczuczko, *Zasób i wartość archiwum parafii Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny w Toruniu*, [w:] *Dzieje i skarby kościoła Mariackiego w Toruniu. Materiały z konferencji przygotowanej przez Toruński Oddział Stowarzyszenia Historyków Sztuki przy współpracy Instytutu Zabytkoznawstwa i Konserwatorstwa Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń, 14–16 kwietnia 2005 roku*, red. K. Kluczwajd, Toruń 2005, s. 436.

³ Archiwum Parafii Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny w Toruniu (dalej: APWNMPwT), Statuty Bractwa św. Trójcy, k. 27.

⁴ *Ibid.*, k. 29.

2. Charakterystyka bazy źródłowej

W parafii zachowało się osiem ksiąg brackich zawierających statuty, protokoły z posiedzeń walnych i z posiedzeń zarządu konfraterni, wykaz członków oraz informacje dotyczące stanu kasy brackiej. Oprócz tych ksiąg zachowała się jedna broszurka ze statutem, wydana drukiem w roku 1933 dla wszystkich członków Bractwa.

2.1. Statuty

„Statuty Bractwa św. Trójcy” to poszyt liczący 115 kart, na którego okładce przyklejona jest kartka z tytułem napisanym czerwoną kredką. Poszyt ten zawiera: statuty Bractwa Trójcy Świętej działającego przy kościele Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny, korespondencję z kurią diecezji chełmińskiej z siedzibą w Pelplinie, a także statuty innych bractw działających przy kościele Mariackim w Toruniu⁵. Koper-ty są adresowane w języku łacińskim i niemieckim, ostemplowane zaś pieczętkami niemieckich urzędów. W poszycie znajduje się list wikariusza generalnego ks. Stanisława Dekowskiego, który działał w imieniu biskupa chełmińskiego Anastazego Sedłaga, skierowany do administratora parafii Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny ks. Antoniego Matczyńskiego. List ten, napisany w języku łacińskim, został podpisany 22 maja 1837 r. przez wzmiankowanego wikariusza generalnego. Pod dokumentem znajduje się słabo widoczna pieczęć⁶. Poniżej, na tej samej karcie widnieje wpis z 20 lutego 1850 r. w języku niemieckim; są to ustawy dotyczące funkcjonowania Bractwa⁷. Na następnej karcie została zamieszczona zgoda na wystawienie Najświętszego Sakramentu podczas odpustu św. Anny i Trójcy Świętej, podpisana przez wikariusza generalnego ks. Donimierskiego. Zgoda ta była wydana 31 maja 1837 r. i sporządzona w języku łacińskim⁸. Kolejny list dotyczy sporu

---

⁵ Ze względu na charakter artykułu mającego na celu ukazanie źródeł do historii Bractwa Trójcy Świętej statuty i korespondencja dotycząca innych bractw nie zostanie scharakteryzowana.

⁶ APWNMPwT, Statuty Bractwa św. Trójcy, k. 4.

⁷ Ibid.

⁸ Ibid., k. 6.

między bractwami parafii Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny a bractwami parafii św. Jana⁹. Od następnej strony rozpoczynają się statuty i ustawy Bractwa spisane w języku niemieckim¹⁰ lub polskim¹¹ albo w dwóch kolumnach w obu językach¹². Dalej znajdują się przepisy dotyczące sposobu odbywania schadzek brackich¹³. Następnie została zamieszczona korespondencja z kurią diecezji chełmińskiej spisana w językach polskim i niemieckim¹⁴. Część z tych pism napisano na formularzach¹⁵. Po ustawach, sposobie odbywania zebrań brackich i korespondencji z kurią zamieszczono potwierdzenie owych ustaw przez biskupa chełmińskiego Anastazego Sedlaga. Ostatni list datowany jest na rok 1910¹⁶.

„Statut Bractwa Trójcy Przenajświętszej przy Kościele parafialnym Najśw. Marji Panny w Toruniu” to ośmiostronicowa książeczka, która zawiera statut Bractwa. Została spisana 9 maja 1933 r., a zawarte w niej przepisy wchodziły w życie 11 czerwca 1933 r. Statut taki wręczany był każdemu z członków Bractwa¹⁷. Zawierał on to, co zostało spisane w „Statutach Bractwa św. Trójcy”.

2.2. Indeksy członków

„Książka Bractwa Trójcy Przenajświętszej w [...] Panny Maryi [...]” oprawiona jest w skórę ze zdobionym grzbietem. Skóra jest w niektórych miejscach mocno przetarta. Księga liczy 193 karty. Na jej okładce została odnotowana informacja: „Ta Xięga Jeżeli Tam będą pisa[n]e Tam Ja ułożyłem w roku 1842 tabele, więc Wyrachowałem na trzysta czterdzieści lat № 340,- UPart oddziału Reiestru rachonkow Dopisania, kto będzie pomnie pisał Niech uwaza dwa arku-

⁹ Ibid., k. 7.

¹⁰ Ibid., k. 8-9, 42-43.

¹¹ Ibid., k. 44-46, 51-54, 62-66.

¹² Ibid., b. k., 2-33, 47-49.

¹³ Ibid., b. k., 34-37, 55-59, 67-72.

¹⁴ Ibid., k. 24-25, 38-41, 50, 61.

¹⁵ Ibid., b. k.

¹⁶ Ibid., k. 60, 72-73.

¹⁷ APWNMPwT, Statut Bractwa Trójcy Przenajświętszej przy Kościele parafialnym Najśw. Marji Panny w Toruniu.

szy na 12. lat Wymierzono Ja Brat Francisz Deszczynsky Podskarby w Toruniu w Kosciele Panny Maryi w Kaplicy Trojcy PrzenayŚwięt-szy Niegodny grzesznik u Boga Oyca mego Kto będzie czytał a ia iuz będę w Grobie proszę węsthnać za dusze moie Zdrowaś Maria y iedno Wieczny odpoczynek¹⁸. Na pierwszej stronie zapisani zostali świadkowie włożenia pieniędzy do kasy kościelnej 20 września 1845 r. Jednak już na następnej stronie odnotowano nazwiska mężczyzn, którzy w 1840 r. wstąpili do Bractwa Trójcy Świętej. Od strony dziesiątej księga była spisywana w postaci tabeli obejmującej kilka lub kilkanaście lat. Wpisywano w niej nazwiska członków wraz z kwotą, jaką przeznaczyci na Bractwo. Czasem podawano także lata przynależności do Bractwa Trójcy Świętej, a także adnotacje: „umarł, wykreślony, wstępni, kazali bracia wimazać, darowano iuz chorowity, wymazany, wykasony”. W 1857 r. zmienił się formularz tabeli, została ona narysowana niebieską kredką, a zapisywana była w języku niemieckim. Następnie tabela ponownie, jeszcze w roku 1857, została namalowana czarnym atramentem. Wpisy skończyły się w 1879 r., jednak między latami 1873 a 1878 nie została odnotowana żadna informacja. Z samej charakterystyki zewnętrznej tej księgi wynika, że Bractwo Trójcy Świętej było bardzo ważną i dobrze prowadzoną instytucją w zasadzie od samego początku istnienia w parafii. Księga zachowana jest w stanie dość dobrym, jednak liczne skreślenia z listy członków utrudniają odczytanie tego, co zostało w niej zapisane¹⁹.

„Książka Bracka Święty Trójcy w Kościele Panny Maryjy w Torónu” jest oprawiona w pomalowaną na czarno tekturę (która w wielu miejscach jest wytarta) i materiał na grzbiecie. W księdze tej znajdują się nazwiska kobiet należących do Bractwa Trójcy Świętej, rok ich wstąpienia, kwoty składki oraz rok i miesiąc wpłaty. Co roku wysokość składki wynosiła 50 złotych. Wszystko zostało zapisane w postaci tabelarycznej. Wpisy obejmują lata od 1883 r. do 1902 r. Wszystkie adnotacje zostały wpisane do księgi jedną ręką. Księga jest w dobrym stanie fizycznym²⁰.

¹⁸ APWNMPwT, Książka Bractwa Trójcy Przenajświętszey w [...] Panny Maryi [...], okładka.

¹⁹ Ibid., k. 1-193

²⁰ APWNMPwT, Książka Bracka Święty Trójcy w Kościele Panny Maryjy w Torónu.

2.3. Protokoły i sprawozdania

„Księga Protokołów Bractwa Trójcy Przenajświętszej” jest oprawiona w tekturę obłożoną w brązowy materiał, który jest widoczny na grzbiecie i rogach księgi, na nim przyklejony został skóropodobny materiał. Liczy 93 strony. Zawiera ona protokoły sporządzone od 27 sierpnia 1933 r. do 29 października 1949 r. 30 maja 1935 r. protokół ze schadzki został podpisany przez sekretarza Morjnowskiego, a kolejny, z 25 sierpnia 1935 r., przez Chojnackiego. Kolejnym sekretarzem, który złożył swój podpis pod protokołami, był Wujtecki. Pierwszy raz dokonał tego 21 maja 1939 r.²¹

Księga „Bractwo Trójcy Przenajświętszej 1936–1949” oprawiona jest w pomalowaną na czarno tekturę, a jej grzbiet został obciążony materiałem. Liczy 99 stron. Na pierwszej stronie widnieje pieczęć Bractwa Trójcy Świętej. Księga rozpoczyna się protokołem zebrania zarządu z 26 maja 1936 r., podpisanym przez starszego brata, promotora i sekretarza. Promotorem Bractwa w tamtym czasie był ks. Franciszek Jank. 22 stycznia 1937 r. została odnotowana informacja o wizytacji dekanalnej i sprawdzeniu księgi przez dziekana Kozłowskiego. 16 czerwca 1937 r. zamiast ks. dr. Janka w miejscu przeznaczonym dla promotora podpisał się ks. Jan Mykowski²². Pod protokołem z 24 czerwca 1937 r. podpisał się ponownie ks. dr. Jank. Pod protokołem z 21 sierpnia 1937 r. nie ma podpisu promotora. 2 sierpnia 1938 r. w zastępstwie ks. dr. Janka podpisał się po raz kolejny ks. Mykowski. Ciekawy jest protokół sporządzony ze spotkania 11 maja 1939 r. Jako sekretarz podpisał się B. Chojnacki, jednak ręka, która wpisywała sprawozdanie do księgi, jest inna niż do tej pory. Można przypuszczać, że Chojnacki zaniemógł i brudnopis protokołu sporządził on, a czystopis Wujtecki, który 29 maja 1939 r. spisał protokół w zastępstwie Choj-

---

²¹ APWNMPwT, Księga Protokołów Bractwa Trójcy Przenajświętszej.

²² Ks. Jan Mykowski – urodził się 12 VII 1902 r. Święcenia kapłańskie przyjął 21 XII 1929 r. w Pelplinie. Od 1 I 1930 r. był wikariuszem w parafii Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny. Został pojmany w czasie II wojny światowej i osadzony w toruńskim „Okrągłaku” od 11 do 15 IX 1939 r. Od 19 do 23 X 1939 r. był więziony w Forcie VII. Zmarł 25 V 1963 r. Zob. J. K. Kalinowski, A. Nadolny, *Słownik biograficzny kapłanów diecezji chełmińskiej*.

nackiego; 28 czerwca 1939 r. podpisał się już jako sekretarz. W protokole z 26 lipca 1939 r. brakuje podpisu promotora. Kolejny protokół spisany został 10 sierpnia 1947 r. Po ośmioletniej przerwie wznowiono działalność Bractwa. Jego promotorem został ówczesny proboszcz parafii ks. Ringwelski²³. Ostatni protokół datowany jest na 4 października 1949 r. Warto nadmienić, że księga jest w dobrym stanie fizycznym²⁴.

Księga pod tytułem: „Bractwo Świętej Trójcy” oprawiona jest w pomalowaną na czarno tekturę, a jej grzbiet obleczonej został materiałem. Liczy 9 stron. W tej księdze znajdują się wklejone sprawozdania roczne z różnych działalności brackich od roku 1935/1936 do roku 1939. Zostały one wycięte najprawdopodobniej z „Wiadomości Kościelnych parafii Najśw. Marii Panny w Toruniu”, gdyż w numerze 39 „Wiadomości Kościelnych” z 20 sierpnia 1939 r. pojawia się informacja: „Bractwo Trójcy Przenajświętszej: Posiedzenie zarządu odbędzie się w piątek, dnia 25 sierpnia br., o godzinie 19-ej w Domu Katolickim przy ul. Łaziennej 18. Obecność wszystkich członków konieczna. Dnia 27 sierpnia br., o godzinie 16 odbędzie się w Domu Katolickim przy

---

²³ Ks. Stanisław Ringwelski – urodzony 28 XI 1901 r. w Czerskiej Strudze w powiecie chojnickim. 27 VI 1926 r. przyjął święcenia prezbiteratu. Od 1 VIII 1926 r. był wikariuszem w Tucholi, od 1 VII 1927 r. parafii św. Mikołaja w Grudziądzu, a od 1 IX 1928 r. parafii w Nowem nad Wisłą. W latach 1932–1937 pełnił obowiązki administratora parafii garnizonowej w Chełmnie. 1 IX 1939 r. przez biskupa Józefa Gawlinę został mianowany dziekanem I Korpusu (DOK Warszawa) na czas wojny. Ewakuowany z Warszawy dotarł 28 IX 1939 r. do granicy z Rumunią. Po jej przekroczeniu został internowany. Wiosną 1940 r. zbiegł do Francji. Od wiosny 1942 r. był kapelanem ośrodka oficerskiego w Bormes. Przez Andorę, Pireneje i Hiszpanię dotarł do Portugalii, gdzie w Lizbonie spotkał się z bp Okoniewskim. Został przetransportowany przez Gibraltarię i Algier do Anglii w październiku 1943 r. W grudniu 1943 r. mianowano go szefem duszpasterstwa 4. Dywizji Piechoty w Szkocji. Powrócił w stopniu podpułkownika do diecezji chełmińskiej na przełomie listopada i grudnia 1946 r. 1 II 1947 r. został ustanowiony administratorem parafii Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny w Toruniu. W 1949 r. został duszpasterzem akademickim UMK. W roku 1960 zrezygnował z urzędu proboszcza parafii Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny w Toruniu i otrzymał instytucję kanoniczną na parafię Leśno w dekanacie chojnickim. Zmarł 14 II 1980 r. w Leśnie i tam został pochowany na cmentarzu parafialnym. Zob. J. K. Kalinowski, A. Nadolny, *Słownik biograficzny kapłanów diecezji chełmińskiej*.

²⁴ APWNMPwT, Bractwo Trójcy Przenajświętszej 1936–1949.

ul. Łaziennej 18 doroczne walne zebranie bractwa. Obecność wszystkich członków konieczna. Zarząd”²⁵. W księdze zostały umieszczone także nuty do pieśni *Ave Maria* na sopran i alt autorstwa o. M. Żukowskiego. Stan fizyczny księgi jest bardzo dobry²⁶.

2.4. Księgi kasowe

„Księga Kasowa Bractwa św. Trójcy przy Kościele Najśw. Marii Panny w Toruniu założona dnia 21 sierpnia 1938 roku. Księga zawiera 149 stron”, takie słowa zostały odnotowane na pierwszej stronie tej księgi. W rzeczywistości liczy 119 stron. Oprawiona jest w tekturę obleczonej w czarny materiał. Wykorzystywała ona gotowe już formularze, w których skarbnik odnotowywał rozchody i przychody Bractwa Trójcy Świętej. Księga rozpoczyna się od sierpnia 1938 r. i do października 1939 r. została zapisana jedną ręką. Kolejną część wpisów zaczęto we wrześniu 1947 r., a skończono w październiku 1949 r. Z lewej strony został wpisany przychód Bractwa, który stanowiły składki pogrzebowe lub wpisowe członków, a z prawej rozchód. Wydatki były odnotowywane skrupulatnie i dotyczyły każdej dziedziny życia brackiego, od środków przeznaczonych na pogrzeb zmarłego członka Bractwa, przez msze święte i lokalne wydatki zarządu, po „florę” do dekoracji Kościoła i Urząd Ubezpieczeń od ognia. Wszystkie zapisy skarbnika były sprawdzane i w razie potrzeby korygowane²⁷.

„Księga rachunkowa Bractwa Trójcy Świętej” jest to tzw. dutka. Oprawiona jest w pomalowaną na czarno tekturę. Grzbiet tej księgi, liczącej 52 strony, obleczonej został materiałem. Co dwie strony widnieje znacznik w postaci litery od A do Z. Księga została napisana jedną ręką, jednak nigdzie nie ma daty jej sporządzenia. Jej układ to tabelaryczny indeks nazwisk, numer księgi (trudno określić, jakiej dokładnie) oraz kwota podana w złotych i groszach. Tabele wykonano czerwonym atramentem. Kwoty, które występują, to 1 zł i 20 gr bądź

²⁵ Wiadomości Kościelne parafii Najśw. Marii Panny w Toruniu, nr 39, 20 VIII 1939 r., s. 5.

²⁶ APWNMPwT, Bractwo Świętej Trójcy.

²⁷ APWNMPwT, Księga Kasowa Bractwa św. Trójcy przy Kościele Najśw. Marii Panny w Toruniu założona dnia 21 sierpnia 1938 roku.

2 zł i 40 gr. Niektórym nazwiskom nie są przyporządkowane żadne numery z księgi. Warto zauważyć, że w księdze występują nazwiska zarówno męskie, jak i żeńskie, co mogłoby sugerować, że członkowie obu płci należeli do tego Bractwa. Księga nie zawiera żadnych dat i jest w dość dobrym stanie fizycznym²⁸.

3. Wartość historiograficzna źródeł

Bractwo Trójcy Świętej należało do największych organizacji religijnych w dziewiętnasto- i dwudziestowiecznym Toruniu. Ilość pozostawionych przez nie materiałów pisanych pozwala dobrze poznać, na czym polegało życie religijne tego okresu. Wierni gromadzili się nie tylko na nabożeństwach, ale także wysłuchiwali katechez czy żywo angażowali się we współpracę z innymi ugrupowaniami religijnymi, jak np. Akcja Katolicka. Współpraca z tą organizacją, która w tamtym czasie miała być wyznacznikiem dobrze prowadzonego duszpasterstwa, świadczy o tym, że Bractwo Trójcy Świętej angażowało się w życie religijne Torunia.

W samej parafii Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny Bractwo to było wzorcem dla innych. Na podstawie jego statutów i sposobu przyjmowania członków do konfraterni formułowano zasady dla takich bractw, jak np. Bractwo Świętego Antoniego czy Bractwo Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Maryi Panny, o czym świadczy zamieszczenie statutów tych konfraterni w tym samym poszycie, co statuty Bractwa Trójcy Świętej²⁹.

Rzeczywistość bracka w dziewiętnasto- i dwudziestowiecznym Toruniu wymaga jeszcze wielu intensywnych badań źródłowych. Materiały znajdujące się w Archiwum Parafii Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny mogą być podstawą dalszych badań.

---

²⁸ APWNMPwT, Indeks wpłat na rzecz Bractwa Trójcy Świętej.

²⁹ APWNMPwT, Statuty Bractwa św. Trójcy, k. 46-65.